

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

OKTOBER 1676: VAN MARSEILLE TOT MONTAUBAN

150v

Donderdach den 1^{en} october ginch ick met monsieur Charles¹, die op mijn kaemer quam besøeken, gelyck hij nu al twee, drie maele gedaen hadt om mij uyt te haelen, een uer of twee wandelen. Naer den eeten gingen monsieur Du Pou² en ick aen den monsieur Charles en syn geselschap te gaen besøeken, doch wij quaemen haer tegen op straet en gingen te saemen in de maeliebaen spelen, die redelyck fraij is, tot den avont, als wij van den anderen sceijden en ick met monsieur Du Pou ginch om voor hem een valys³ en andere nootsaekelyckheid⁴ tot syn reys te koopen, doch raecten vermits⁵ den donker niet te recht.

Vrijdach den 2^{en} ginch ick des morgens met monsieur Du Pout en sijne koopman door de stadt wandelen. Wij swervde een tyt lanch door de oude stadt, die ick veel grooter vondt als ick mij hier vooren in beelde. Selves passeerden wij versceijde lange straeten, wel betimmert⁶ en vol winkels, doch seer nauw, als geseijt is hier boven, en seer vuijl, t' welck selves een seer stinkende lucht veroorsaect. Naer de middach ginch monsieur Du Pout met sijn koopman alles vervaerdigen⁷ tot syn embarquement⁸, alsoo⁹ seker Engelscip¹⁰ met het welke hij geresolveert was¹¹ over te vaeren naer Genoa¹² des anderen daechs¹³ vertrekken wilde. En ik ginch de heer Charles vinden met sijn geselschap.

Wij brachten onsen naer middach door met het magasyn¹⁴ te besien, alwaer wij niet vonden als eene galerije daer eenich touwwerck en yserwerck was en een andere boven met musketten, als oock een andere plaets daer sy hemde, rocken, kousen etc. voor de slaeven houde. De rest is ledich¹⁵, alsoo alle de galeijen meest in zee sijn. Hier voor hebbe ick te naesten bij geseyt hoe sich t' maegasyn van vooren op doet.¹⁶ Maer van achteren komt het met drie lange galerije tot aen de haeven, welke twee groote plaetsen of parken maeken, alwaer de galeijen gebouwt werden. Wij gingen in eene nieuwe heel onderin en niemant imagineerde¹⁷ sich dat daer soo veel plaets was. Boven op t' maegesyn onderdack is een lijnbaen¹⁸ die van myn passen 312 lanch is. Op een andere plaets saegen wij bij de hondert weef getouwen, daer de slaeven op werken, maekende linde¹⁹ en wolle stoffe tot haer kledinge.

151R

¹ **monsieur Charles.** Ruysch ontmoette Charles in augustus 1676. Hij was predikant te Châtellerault.

² **monsieur Du Pou.** Du Pou kwam Ruysch al tegen in september 1676.

³ **valys.** koffer.

⁴ **nootsaekelyckheid.** benodigheden.

⁵ **vermits.** vanwege.

⁶ **betimmert.** bebouwd.

⁷ **vervaerdigen.** afhandelen.

⁸ **embarquement.** inscheping, vertrek per boot.

⁹ **alsoo.** aangezien.

¹⁰ **Engelscip.** Engels schip.

¹¹ **geresolveert was.** afgesproken had.

¹² **Genoa.** Genua.

¹³ **des anderen daechs.** de volgende dag.

¹⁴ **magasyn.** wapenmagazijn.

¹⁵ **ledich.** leeg.

¹⁶ **op doet.** uit ziet.

¹⁷ **imagineerde sich.** stelde zich voor.

¹⁸ **lijnbaen.** terrein waar men touw vervaardigt.

¹⁹ **linde.** linnen.

Saeterdach den 3^{en} bracht ick des morgens meest met eenige brieven van recommandatie²⁰ aen mijn goede vriden in Italie voor monsieur Du Pont door en naer de middach convoijeerden²¹ monsieur Charles met syn geselschap en ick monsieur Du Pont aen boort. Syn scip lanch²² een grote lieu²³ buyten de haeven in zee, die door de harde wint seer ontstuymich was en ons somtijts²⁴ een heele baere²⁵ over de boech heenen joech, t' welck oorsaeck was dat wij vant' hoeft tot de voeten nat t' huys quaemen en ons tenemael²⁶ verschoonen mosten.²⁷ Des avonts ginch ick bij haer eeten en ontfonch²⁸ veel civiliteijten²⁹ van monsieur Du Caire, de hier voorgenoemde capiteijn van dit galeyen.

Sondach den 4^{en} ginch ick nergens vermits het quaede weer als naer den eeten tot monsieur Charles, die op de kaemer van monsieur Du Caire ons heele geselschap bij een riep en naer t' lesen van de heijlige scrift een seer heerlyck gebedt dede. Het voornoemde weer hielt ons den ganschen³⁰ tyt daer en mij des avonts bij haer op het avontmael.

Maendach den 5^{en}, des morgens aen de kant van de haeve wandelende, rescontreerden³¹ ick monsieur Clair, die mij nevens eenige Engelsche die in mijn herreberch logeerde op een sceepie dat in de haeve leijdt te gast nodichde, doch ick excuseerde mij met een gevonde pretext³² om de debauche³³ die ick wel wist dat daer gedaen soude worden te ontvluchten. Naer den eeten ginch ick monsieur Charles vinden, die mij seijde dat sij geresolveert waeren des anderen daechs morgens ten vijf ueren precis op te sitten³⁴ om naer Toulon te gaen en dat sij twee paerden voor mij besprooken³⁵ hadden. Den tyt brachten wij door met buijten de stadt te wandelen, alwaer de selve uyt wiert geleyt en met een seer swaere massive muer rontom beslooten sonder eenige form van fortificatie. Hier buyten vonden wij een hoochte daer wij de haeve de stadt en de gansche campagne³⁶ ontdekten³⁷, t' welck seer vermaekelyck was. Des avonts ginch ick wederom bij mijn geselschap eeten.

Dijnsdach den 6^{en} was ick, als geseijt was, al ten 5 ueren precis bij mijn geselschap, doch vondt haer noch alle te bedt, soo dat het wel ruijm seven ueren was eer dat

²⁰ **brieven van recommandatie.** aanbevelingsbrieven.

²¹ **convoijeerden.** begeleidden.

²² **lanch.** lag.

²³ **lieu.** Een lieu is een oude lengtemaat van ongeveer vier kilometer.

²⁴ **somtijts.** soms.

²⁵ **baere.** golf.

²⁶ **tenemael.** helemaal.

²⁷ **mosten.** moesten.

²⁸ **ontfonch.** ontving.

²⁹ **civiliteijten.** beleefdheden.

³⁰ **ganschen.** hele.

³¹ **rescontreerden.** trof.

³² **gevonde pretext.** verzonnen voorwendsel, smoes.

³³ **de debauche.** het feest, het drinkgelag.

³⁴ **op te sitten.** op te staan.

³⁵ **besprooken.** gereserveerd.

³⁶ **de gansche campagne.** het hele platteland.

³⁷ **ontdekten.** zagen.

wij te paerdt kosten³⁸ raeken. Van Marseille af omtrent eene lieu reden wij door t' platte landt, alwaer die landthuysen van de Marsellaisen sijn, die sy bastides³⁹ noemen en over de twaelf duijsent getelt werden, hebbende iedere famillie, hoe kleyn en gerinch sij oock is, een bastide, t' welck van groot gebruijck in pestijden⁴⁰ is, vluchtende daedelijck meer als de helft van de inwoonderen buyten de stadt, dewelke aen dese ongelukkige accidenten⁴¹ seer subject⁴² is, vermits de selve seer nauw betimmert is en geen losingen⁴³ heeft van haere onreijnichede⁴⁴, dewelke sij alle op straet werpen en waer door een continueelen⁴⁵ stanch in de stadt is, die veel siechten⁴⁶ veroorsaect.

Vier lieus van Marseille vonden wij een redelijke goede herreberch, alwaer wij des middachs aeten, hebbende noch vijf andere tot Toulon toe te doen, alwaer wij des avonts seer laet aenquaemen, als de lieus hier tweemaal soo lanch sijn als op een andere. Selves hadden wij eenige seer moeilyke bergen te passeeren, dewelke als wij gepasseert waeren ons tot Toulon toe in een seer vermaekelyck lantschap geleijden. Te Toulon voorscreve⁴⁷ logeerden wij in 'Swarte Hooff' en vonden daer de Engelsche die bij mij te Marseille gelogeert hadden.

Woensdach den 7^{en} gingen wij des morgens de stadt door wandelen, die al redelyck fraij is, synde de haeve veel considerabelder⁴⁸ als die van Marseille. Daer leijden omtrent dertich oorloch sceepen, waer onder vijf extraordinare⁴⁹ groote, te weete de Roijal Louis, Le Royal Dauphin, Le Monarque, Le Magnanime et⁵⁰ Le Conquerant. Monsieur Carles een brief hebbende aen seeker commissaris van de vivres⁵¹, soo hadden wij hier door occasie⁵² van t' magasijn en de sceeps timmerwerf te sien, doch daer wiert niet veel uytgerecht.

Hij gelijden ons oock in de hier boven genoemde Royal Louis, t' welck een van de heerlyck⁵³ stukken is die men sien, doch wegens al syn ornamenten en sculpture soo swaer dat sy seggen t' selve onbequaem is oijt dienst te doen. Het selve heeft achter drie galerijen soo kostelijck gesneden en vergult dat sij seggen dat het vergulden⁵⁴ alleen hondert duijsent rijxdaelders heeft gekost. Daer syn beelden aen die tweemaal soo groot als t' leven sijn. Tusschen ider poort van t' kanon is een ornament van sculpture en vergult als op t' binnenste van desselfs

³⁸ **kosten.** konden.

³⁹ **bastides.** landhuizen.

⁴⁰ **pestijden.** tijden van pest.

⁴¹ **accidenten.** ongelukkige voorvallen.

⁴² **subject.** onderhevig.

⁴³ **losingen.** lossing.

⁴⁴ **onreijnichede.** D.w.z. uitwerpselen.

⁴⁵ **continueelen.** voortdurende.

⁴⁶ **siechten.** ziekten.

⁴⁷ **voorscreve.** eerder genoemd.

⁴⁸ **considerabelder.** aanzienlijker.

⁴⁹ **extraordinare.** buitengewoon.

⁵⁰ **et.** en.

⁵¹ **commissaris van de vivres.** bevoorradingsofficier.

⁵² **occasie.** gelegenheid.

⁵³ **heerlyck.** heerlijkste.

⁵⁴ **vergulden.** verguldsel.

vensters, die alle opgehaelt sijnde t' scip seer heerlyk doen paereren.⁵⁵ t' Selve voert hondert en dertich stukken gescut.

Van binnen is t' geseijde⁵⁶ scip niet minder kostelijck als van buijten, soo van verguldt, scilderije etc. als anders, voornaementlijck t' appartement van den admirael, bestaende uyt een redelyke groote kaemer en noch twee andere, dienende om te slaepen en tot garde robe. Onder en boven dit apartement is een kamer voor de capiteijnen en volontairen⁵⁷, die seer magnifyck sijn. Ick soude noch meer kleyne particulariteijten⁵⁸ kunnen seggen, doch alleen wil ick maer nooteeren dat volgens de Franschen haer eygen seggen dit all hier voor al aengemerckt is, maer voor de pronck als tot dienst gehouden wert om de grootheid van haer monarch, soo sij seggen, uijt te beelden, maer sij vergeten dat grootheid van een prins meer in vechtende scepen als in pronkende bestaet.

152R

Naer dat wij alles besien hadde, gingen wij naer onse herreberch om het middachmael, naer t' wij te paerde stegen en naer Hieres⁵⁹ reden, omtrent vier mijlen van Toulon. Wij deden dese reijs om de thuynen van orangie⁶⁰, citroenen etc. die daer sijn te besien. Het stedeken is niet veel te beduijden, maer notabel⁶¹ om de voorscreve saeck, alsoo t' selve gansch Vranckrijck met de vruchten versiet. De wech tusschen Toulon is extraordinaris vermaekelijck, vol olijfboomen, mirtes, rosemarijn, grenaden⁶² die wildt sijn, doch in Hieres selfs syn overvloet van rechte⁶³ granaeten, ontallycke orangie en citroen boomen als geseijt is. Jasmijn in groote aboundantie⁶⁴, tuberoze⁶⁵ soo veel datmen het quaelyck soude derven noemen. Eyndelyck⁶⁶, het is een van de delicieuste⁶⁷ plaetsen die ick oyt gesien hebbe en niet tegenstaende⁶⁸ sij de zee alle daegen sien, hebben sij daer t' soetste climaet datmen soude kunnen wenschen.

Wij naemen ons logement in 't' Swarte Hoofd' en noch tijt hebbende, gingen wij de thuijnen besien dewelken even eens syn als onse fruyt gaerden, seer net beplant vol orangie, citroenen, granade, jasmijn. Wij saegen onder anderen eene die 30 duijsent gulden jaers opbrecht. De selve wert seer net onderhouden en alles soo verre men sien kost aen wedersijde met hoeken van steen om over al de aerde te bevochtigen. Des avonts vonden wij seer goet tractement en admirable⁶⁹ wijn, t' welck ons in goet humeur help.

Donderdach den 8^{en} gingen wij des morgens wederom in eenige andere thuijnen wandelen, hebbende seer soon weer, t' welke oorsaeck was dat wij ons in dit aersche paradijs niet kosten versaedigen. Ick hebbe in Italien noijt soo veel

⁵⁵ **paereren.** lijken.

⁵⁶ **geseijde.** genoemde.

⁵⁷ **volontairen.** vrijwilligers, dienstplichtigen.

⁵⁸ **particulariteijten.** bijzonderheden.

⁵⁹ **Hieres.** Hyères.

⁶⁰ **orangie.** sinaasappelen.

⁶¹ **notabel.** bijzonder.

⁶² **grenaden.** granaatappels.

⁶³ **rechte.** echte.

⁶⁴ **aboundantie.** overvloed.

⁶⁵ **tuberoze.** Een tuberoos is een witte, lelievormige en sterk geurende bloem.

⁶⁶ **Eyndelyck.** Tot besluit.

⁶⁷ **delicieuste.** heerlijkste.

⁶⁸ **niet tegenstaende.** hoewel.

⁶⁹ **admirable.** aanzienlijke.

orangies etc. gesien. Wij vonden een thuyne man die beleeft was en ons van al de hande soort van syne vruchten vereerde en onder andere seer excellente granaden. Ick wilde eenige bollen van tuberoze koopen, doch kost niet wel convoijeren. Wij vraagde hem de prijs van sijne oranje appelen, waerop hij ons antwoorden dat tegenwoordich de prijs 30 stuijvers t' hondert was. Ick laet dan oordeelen van een eenigen tuyn die tien duysent rijxdaelders des jaers opbrecht als hier boven geseijt is.

152v Naer dat wij omtrent tien ueren ons middachmael gehouden hadden, keerden wij wederom naer Toulon, doch reden de stadt buyten om en vervolgden omtrent noch een lieu den wech die wij gekoomen waeren, als wanneer wij de linkerkant af reden om des anderen daechs seker plaetsken genaemt Lacictat⁷⁰, seer gerenomeert van wegen de vin muscat⁷¹ die daer gedronken wort. Des avonts gingen wij slaepen onderwegen in een herberch genaemt 'Le Rampanie' genaemt, daer wij seer qualijck waeren, behalven de wijn, hebbende allenxkens⁷² onse scoone landsdouwe⁷³ verlooren.

Vrijdach den 9^{en} raecten wij ons seer vroeck op en arriveeren als geseijt is in t' stedeken Alaciotat omtrent negen ueren des morgens en waeren niet min⁷⁴ verwondert van dat wij daer seer miserable tractement en niet als seer erbarmelyke wijn vonden, als van de rencontre⁷⁵ van monsieur Du Pou, dewelke op het Engelscip tot de tijt door zee gesworven hadt en selfs al op de kusten van Barbarije⁷⁶ geweest waeren en nu door t' kontrarie⁷⁷ weer, dat seer hardt was geweest, des nachts en desen dach noch seer aenginch, soo dat sij vijf lieus in vier daegen geavanceert⁷⁸ waeren. Naer seer miserabel gegeten te hebben, stegen wij wederom te paert, hebbende noch 5 lieus, geduerende dewelke den wech detestabel⁷⁹ was op rotsen en klippen, daer wij ons bujten dat van den regen en windt ons op onse paerde qalyck blyven kosten. Onderwegen passeerden wij noch een zee plaetsken genaemt La Cassis.⁸⁰ Des avonts omtrent 6 ueren arriveerden wij te Marseille, seer wel te vreden dat wij van onse quaeden wech verlost waeren.

Saeterdach den 10^{en} bracht ick des morgens mijn tijt op mijn kaemer door en ginch naer den eten de heer Charles vinden om te sien wanneer wij vertrekken soude, als wanneer hy mijn belofde des dijnsdach sekerlyck sonder fout⁸¹ te vertrekken. Ick ennuieerde⁸² mij seer hier, doch om op reijs goet geselschap te

⁷⁰ **Lacictat.** La Ciotat.

⁷¹ **vin muscat.** muskaatwijn of muscato is een zoete witte wijn.

⁷² **allenxkens.** langzaamaan.

⁷³ **landsdouwe.** akkers, velden.

⁷⁴ **min.** minder.

⁷⁵ **rescontre.** ontmoeting.

⁷⁶ **Barbarije.** Barbarije is de benaming voor de kuststreek van Noord-Afrika.

⁷⁷ **kontrarie.** belemmerende.

⁷⁸ **geavanceert.** gevorderd.

⁷⁹ **destestabel.** afschuwelijk.

⁸⁰ **La Cassis.** Cassis.

⁸¹ **sekerlyck sonder fout.** stellig en zeker.

⁸² **ennuieerde.** verveelde.

hebben soo nam ick patientie.⁸³ Des avonts gingen wij bij twee messieurs van Geneve eeten, die ons admirable Frontinian⁸⁴ te drinken gaeven.

Sondach den 11^{en} rechten wij niet considerabels⁸⁵ uijt. De straeten waeren vol van gemeene luijden⁸⁶, soo mans als vrouwen, die op t' geluyt van een trommeltie en een fluijt over al lustich⁸⁷ dansten. Des avonts at het heele geselschap van daechs te vooren op mijn kamer.

Maendach den 12^{en} rechten wij niets uijt als ons te ennuieren, te meer alsoo monsieur Carles de gansche campagne engageerde⁸⁸ wederom des woensdaechs des morgens vroeck te vertrekken, soekende soo t' liedeken van verlangen, doch ick seijde vlack uijt dat ick dan soo lanch soude wachten en niet langer al soude ick alleen te paerdt gaen sitten.

Dijnsdach den 13^{en} quam de messieurs Goudet mij geluck op de reijs wenschen en ick manqueeerde niet⁸⁹ van haer wederom te gaen sien, versoeckende den outste mij eenige brieven te Geneve te bestellen, alsoo hij daer naer toe ginch. Ick maekten accordt⁹⁰ met een viturijn⁹¹ en alle mijne dingen klaer tot mijn vertreck. Des avonts ginch ick afsceijt neemen van monsieur De la Caire, die mij absoluyt niet wilde laeten vertrekken sonder dat ick des avonts aldaer bleef eeten.

153R Woensdach den 14^{en} was des morgens al seer vroeck ten huijse van de heer Charles, maer kost ons geselschap niet voor negen uer aen de man krijgen.⁹² Naer dat wij wel ontbeten hadden, raecten wij eyndelijck te paert en naer omtrent 3/4de lieus een burch gepasseert te hebben, genaemt Les Pennes⁹³, arreteerden⁹⁴ wij noch een lieu verder in een herberch genaemt 'Le Griffon'⁹⁵ om onse paerden te doen pleijsteren. Wij collationeerden⁹⁶ maer een weijnich⁹⁷ alsoo onsen ontbyt, dat voor een goet middachmael verstrecken kost, noch niet verteert was. Naer de middach passeerden wij twee rivierties, aux Babanes de Berre⁹⁸ en 2 lieus van daer Lansons⁹⁹, een dorpie, en des avonts gingen wij te Salon¹⁰⁰ slaepen, aldaer met den donker en de nacht arriveerende.

⁸³ **patientie.** geduld.

⁸⁴ **Fontinian.** Fontignan stond bekend om zijn witte wijn.

⁸⁵ **considerabels.** noemenswaardig.

⁸⁶ **gemeene luijden.** het gewone volk.

⁸⁷ **lustich.** met plezier.

⁸⁸ **engageerde.** verzocht.

⁸⁹ **manqueeerde niet.** liet niet na.

⁹⁰ **accordt.** overeenkomst.

⁹¹ **viturijn.** koetsier.

⁹² **aen de man krijgen.** op weg krijgen.

⁹³ **Les Pennes.** Les Pennes-Mirabeau.

⁹⁴ **arreteerden.** stopten.

⁹⁵ **'Le Griffon'.** 'De Griffioen'.

⁹⁶ **collationeerden.** aten.

⁹⁷ **een weijnich.** een beetje.

⁹⁸ **aux Babanes de Berre.** Het gaat om het Étang de Berre, een binnenmeer.

⁹⁹ **Lansons.** Lançon-Provence.

¹⁰⁰ **Salon.** Salon-de-Provence.

Donderdach den 15^{en} maecten wij ons des morgens wederom seer vroeck en gingen eer wij te paert stegen door t' stedeken Salon wandelen, alwaer niet te remarqueren¹⁰¹ is als dat het selve het vaderlandt¹⁰² is van Nosteradamus.¹⁰³ Hij is in de kerck van de cordeliers begraeven.¹⁰⁴ Sijn graf heeft niet extraordinaris als de inscriptie. t' Stedeken is een nessie¹⁰⁵, doch de voorstadt is redelyck aengenaem vermits de plantagie.¹⁰⁶ Hier van daen rijdende, passeerden wij omtrent een vierendeel lieus door een seer vermaekelyken wech en soon vruchtbaer landt, maer quaemen daer naer op een woeste dorre heijde, die seer steenachtich was. Omtrent noch twee lieus van St. Martin de Cras¹⁰⁷ een herreberch in de campagnie aen t' eijnde van de geseijde heijde, alwaer wij eeten moste, kregen wij een swaere slach regen met een groote wint, die ons seer incommodeerden¹⁰⁸ en wel nat op onse pleister plaets deedt arriveeren. Buyten ons geselschap waeren noch twee a drie andere van de Pareijsen.¹⁰⁹ Wij hadden niet te min t' geluck dat het weer seer op klaerden dewijle wij ons van binnen bevochtigde met seer excellenten wijn om ons van bujten te droogen.

Hier van daen hadden wij wederom een seer vermaekelyck landschap, brede wegen, hooge boomen, huijse en thuynen continueel tot Arles toe, alwaer wij tijdelijck¹¹⁰ arriveerden. Eer wij aen de stadt quaemen, vonden wij te linkerhandt een seer scoone aqueduct, maer die door kracht van de Rosne¹¹¹, die een groot debordement¹¹² onlanchs gemaect heeft, op versceyde plaetsen seer geruieneert was. Dese aquaduct leit een riviertie door de stadt en is soo wijt en breedt en van binnen soo net gepleijstert als ick oyt gesien hebbe in Italie. Ter rechterhandt placht wel eer een seer groote moeras te syn, doch nu doch geraeckt sijnde vonden wij daer seer soon landt. Even eer wij in de stadt quaemen, passeerde wij een plaets die de ouden¹¹³ sonder twijfel voor begraefenisse¹¹⁴ gedient heeft, want wij vonden daer oneyndelyke steene kisten om soo te seggen en op deselve maenier als ick te Rome wel gesien hebben van leder, dienende nu voor backken onder de fonteynen. Gelnits secht alhier bij seshondert getelt te hebben.¹¹⁵ De sommegen¹¹⁶ syn sonder deksel, de sommige tenemael met een swaere steen gedeckt. De sommige is een steen half

153v

¹⁰¹ **te remarqueren.** op te merken.

¹⁰² **het vaderlandt.** de geboorteplaats, de thuisplaats.

¹⁰³ **Salon wandelen...van Nosteradamus.** Michel de Nostredame (1503-1566), beter bekend als Nostradamus, was een beroemde astroloog en ziener.

¹⁰⁴ **Hij is...cordeliers begraeven.** Nostradamus werd begraven in een franciscaanse kapel in Salon-de-Provence, die tijdens de Franse Revolutie werd vernietigd.

¹⁰⁵ **nessie.** gat.

¹⁰⁶ **plantagie.** beplanting.

¹⁰⁷ **St. Martin de Cras.** Saint-Martin-de-Crau.

¹⁰⁸ **incommodeerden.** hinderde.

¹⁰⁹ **Pareijsen.** Parijzenaren.

¹¹⁰ **tijdelijck.** op tijd.

¹¹¹ **Rosne.** Rhône.

¹¹² **debordement.** overstroming.

¹¹³ **de ouden.** de oude Romeinen.

¹¹⁴ **begraefenisse.** begraafplaats.

¹¹⁵ **want wij...te hebben.** Ruysch heeft het over de Alyscamps, een Romeinse necropolis bij Arles. Ruysch verwijst naar de populaire reisgids *Ulysses Belgico-Gallicus* uit 1631 van Abraham Göllnitz, waarvan hij tijdens zijn reis door Frankrijk gretig gebruikmaakte.

¹¹⁶ **De sommegen.** Sommige.

afgewentelt etc. In soma¹¹⁷: ick weete niet dat ick oyt een plaets gesien hebbe daer soo veel monumenten van de dooden waeren.

Naer dat wij ons een weijnich ververst hadden, gingen wij het overblijfsel van t' amphiteatrum sien.¹¹⁸ t' Selve is ovael, doch seer geruineert en soo vol huijsen getimmert dat daer weijnich besceijt te bekoomen is. Wij klommen niet te min boven op de oude masures¹¹⁹, alwaer wij genoegsaem saegen de form van dit gebouw en alwaer wij de gansche stadt en campagne ontdekten. Hier van daen gingen wij naer t' stadt huijs dat eerst nieuw gebouwt is en seer magnifijck voor t' selve is, een groote vierkante plaets en int midde van de selve hebben sy onlanchs op gerecht een obiliscus¹²⁰, die aen eenigen tyt gevonden geweest is, doch verlaeten van de curieusheid¹²¹ die sij behoorden gehadt te hebben. De selve was aen twee stukken, doch de kunst seer net wederom aen een gevoecht. In t' stadt huys voorscreve wiert ons statue¹²² van Diana¹²³ getoont, onlanchs gevonden, en voorwaer een beeldt dat menteert¹²⁴ van liefhebbers oogen gesien te werden. Alsoo ons nu niet anders als een deel oude kerken te sien waeren, resolveerden wij naer huijs te gaen en een goet avontmael te houde, hebbende een waert gevonden die extraordinaris wel tracteerden.

Vrijdach den 16^{en}. Naer een seer maegeren onbijt stegen wij des morgens ten acht ueren te paert en marcheerden in eene reijs over naer Nimes¹²⁵, synde vijf seer groote lieus. Wij naemen ons logement aux 'Arenes'¹²⁶, alwaer ons vleys wiert gegeven, niet tegenstaende de maegeren dach.¹²⁷ Wij hadden noch seer veel tyt om desen dach alles te besien, sijnde ten twee ueren naer de middach gearriveert. Naer dat wij dan ons ontlaerst¹²⁸ hadden, gingen wij wandelen en naemen een burger¹²⁹ mede om ons alles te laeten sien en wierden eerst geleyt naer de kerck, die tegenwoordich dient voor onse religie.¹³⁰ De selve is heel groot en fraij en seer vrij van insultes¹³¹, die de papisten¹³² daer aen soude willen doen, sijnde rontsom in huijse die de gereformeerde toe komen en eenichermaeten aen de kerck geobligeert.¹³³

Wij saegen daer naer het vermaerde amphitheatrum van Nimes¹³⁴, dat naer dat van Verona meer geconserveert¹³⁵ is als eenige antiquiteit die noch

¹¹⁷ In soma. Kortom.

¹¹⁸ Naer dat...amphiteatrum sien. Het betreft de Arènes d'Arles.

¹¹⁹ masures. vernielde huizen.

¹²⁰ obiliscus. obelisk.

¹²¹ curieusheid. bijzonderheid.

¹²² statue. standbeelden.

¹²³ Diana. Diana is de Romeinse godin van de jacht.

¹²⁴ menteert. het waard is.

¹²⁵ Nimes. Nîmes.

¹²⁶ 'Arenes'. 'Het amfitheater'.

¹²⁷ niet tegenstaende de maegeren dach. In de katholieke traditie wordt er op vrijdagen vis gegeten.

¹²⁸ ons ontlaerst. onze laarzen uitgetrokken.

¹²⁹ burger. inwoner.

¹³⁰ onse religie. D.w.z. de protestantse religie.

¹³¹ insultes. beledigingen.

¹³² papisten. papen, katholieken.

¹³³ geobligeert. verplicht.

¹³⁴ Wij saegen...van Nimes. Het betreft de Arènes de Nîmes, ook wel bekend als het Maison Carrée.

¹³⁵ geconserveert. bewaard.

154R overich is. Alleen is jammer dat het selve van binnen met huijsen gevult is. Golnits spreekt vant selve seer particulier.¹³⁶ Wij saegen daer naer een antijck gebouw dat naer mijn oordeel een tempel moet geweest sijn. Sij noemen t' selve t' Maison Carree, alsoo t' selve vierkant is, doch van de heerlijckste architecture die imant soude kunnen sien. Het frontispis¹³⁷ is te naesten bij als dat van de Rotonde¹³⁸ te Rome en wert ondersteunt van ses magnifijke colommen van de Chorintische ordere.¹³⁹ Alle de andere sijden hebben tien colommen behalven de achterste die van de selfde breedte als t' frontispis is. De corniche¹⁴⁰ is voornaementlijck te considereeren¹⁴¹ wegens sijne heerlyke basse reliefs. Golnits noteert seer pertinent¹⁴² den controversen die over dese antiquiteijt sweven.

Daer naer saegen wij buyten de stadt noch een seer heerlyck overblijfsel van den tempel, soo sij seggen, van Diana.¹⁴³ t' Selve is gelegen bij een groote ronde plas dat sij seggen een source¹⁴⁴ te syn die geen grondt heeft en waeter aen de gansche stadt geeft. Oock willen sij hier eenige superstiteuse¹⁴⁵ historien¹⁴⁶ van vertellen. Sij pretendeeren oock overblijfselen van de vestalen¹⁴⁷ te hebben, die in dese plas gewassen wierden als sy de ordre aennaemen, waer van naerder Golnits als mede van andere kleijne saeken, waer onder ick sekere oude geruineerde tooren rekenen, buyten de stadt op een hoochte gelegen. De stadt is redelyck groot, wel betimmert, gelegen in een seer vruchtbaer en aengenaem landt. Het derde paert¹⁴⁸ van de inwoonderen sijn van onse religie.

Saeterdach den 17^{en}. Naer dat wij in onse herreberch met eenige luijden van kennis van mijn geselschap den onbyt genoomen hadden, stegen wij wederom te paert en marcheerden eerst door een steril¹⁴⁹, doch daer naer door een seer vruchtbaer landt tot een plaets alwaer wij een rivierte passeerden over een scoone brugge, genaemt Pont de Luwel¹⁵⁰, alwaer wij een seer goede herreberch en een seer hupse¹⁵¹ en vriendelyke waerdinne vonden. Het logement was seer vol, doch tot alle geluck van luyden die vrydachs geen vleys eeten, t' welck oorsaek was dat wij met alderhande wildt braedt seer wel getracteert wierden. De waerdinne was alsoo blyde als wij dat sij ons naer onse sin tracteeren mocht en lachten seer met haer priester, die den hijpocreten¹⁵² soo wat wilde speelen.

¹³⁶ **particulier.** in het bijzonder.

¹³⁷ **frontispis.** Frontispice is de benaming voor de decoratieve omlijsting van een ingang.

¹³⁸ **de Rotonde.** Ruysch verwijst naar het Pantheon in Rome, dat ook wel de Santa Maria della Rotonda werd genoemd.

¹³⁹ **colommen van de Chorintische ordere.** De Korinthische orde is, naast de Dorische en de Ionische orde, een van de drie Griekse bouwstijlen.

¹⁴⁰ **corniche.** lijst. Het gaat om de versierde uitspringende rand van het gebouw.

¹⁴¹ **considereeren.** beschouwen.

¹⁴² **pertinent.** nauwkeurig.

¹⁴³ **Daer naer...van Diana.** Vlakkbij Nîmes ligt de Temple de Diane. De oorspronkelijke functie van het gebouw is onbekend.

¹⁴⁴ **source.** bron.

¹⁴⁵ **superstiteuse.** bijgelovige.

¹⁴⁶ **historien.** verhalen.

¹⁴⁷ **de vestalen.** Vestaalse maagden waren de Romeinse priesteressen van de godin Vesta.

¹⁴⁸ **paert.** part.

¹⁴⁹ **steril.** dor.

¹⁵⁰ **Pont de Luwel.** Lunel.

¹⁵¹ **hupse.** aardige.

¹⁵² **hijpocreten.** hypocriet. D.w.z. de priester at ook vlees.

154v Des avonts arriveerden wij seer laet en met den nacht te Montpellier¹⁵³, ons logement neemende in 'De Scoenen', daer wij seer goet geselschap en admirabel tractement vonden. Ick rescontreerden hier een Brabants coopman die ick te Roome gekent hadde en nu seer gaerne voor een cavalier¹⁵⁴ soude gepasseert hebben, t' welck mij geen goede opinie van hem deedt hebbe, te meer alsoo hij seer voor mij wilde retireren¹⁵⁵ en dat ick wel wist dat sijn saeken te Romen soo heel wel niet stonden en eyndelyck dat hij sich voor een Romeijns edelman uijt gaf.

Sondach den 18 gingen wij des morgens in de kerck en hoorden een excellente predicatie van seeker monsieur Berteau, seer familiaer¹⁵⁶ vriendt van monsieur Charles. Naer de predicatie ontfonch monsieur Carles versceijde visites, soo van de predicanten als sijn vrienden, onder de welke seekere monsieur Chancij en een jonch kerel waeren, die ons veel vrientscap deden en ons naer de middach, als wij seekeren monsieur Du Berdieu hadde hooren prediken, over al geleijden. Ick vondt het vrouwvolck door de banck¹⁵⁷ seer fraij en van goet air.¹⁵⁸ De lucht is hier extraordinaris suijsver en gesont, principalijck¹⁵⁹ van sekere indispositie¹⁶⁰ dewelke de Engelschen seer onderworpen sijn, waerom de voorscreve natie sich veel is ophoudende. De stadt is nauw maer fraij betimmert en seer volck rijck. De stadt is op verhevender plaets, leggende als het landt daer ronts om. De voorscreve vrienden geleyden ons in de citadelle, die vierkant is uyt grondt op gehaelt met een steene muer, doch is van boven wat in disordre¹⁶¹, alsoo de selve tot weynich utiliteyt¹⁶² tegenwoordich is verstrekkende en diengevolgende seer genegligeert.¹⁶³ De rest van den dach brachten met wandelen buijten de stadt door, synde de compagnie¹⁶⁴ seer vermaekelyck.

Maendach den 19^{en} gingen wij des morgens met den predikant monsieur Berteau en monsieur Chancij de academie¹⁶⁵ en het theatrum anatomicum¹⁶⁶ besien, als mede de rock van Rabelais, die root, seer out en versleneert¹⁶⁷ is.¹⁶⁸ Des middachs gingen wij alle bij monsieur Chancij eeten, alwaer sich den predikant De Bordieu liet vinden. Naer den eeten gingen wij den thuyn van de koninck sien, die amaribel¹⁶⁹ fraij is en voor de Italiaense bijna niet hoeft te wijken. Desen

¹⁵³ **Montpellier.** Montpellier.

¹⁵⁴ **cavalier.** edelman.

¹⁵⁵ **retireren.** terugtrekken.

¹⁵⁶ **familiaer.** nauwe.

¹⁵⁷ **door de banck.** door de bank genomen.

¹⁵⁸ **goet air.** goede manieren.

¹⁵⁹ **principalijck.** hoofdzakelijk.

¹⁶⁰ **indispositie.** ziekte.

¹⁶¹ **disordre.** wanorde.

¹⁶² **utiliteyt.** nut.

¹⁶³ **genegligeert.** genegeerd, vervallen.

¹⁶⁴ **de compagnie.** het gezelschap.

¹⁶⁵ **de academie.** In Montpellier staat een van de oudste universiteiten ter wereld.

¹⁶⁶ **theatrum anatomicum.** In een anatomisch theater werden vaak openbare lessen in de anatomie gegeven.

¹⁶⁷ **versleneert.** aan flarden gereten.

¹⁶⁸ **de rock...versleneert is.** Het gaat om een kledingstuk van de beroemde auteur François Rabelais (†1553).

¹⁶⁹ **amaribel.** bijzonder.

thuijn dient oock voor een hortus botanicum.¹⁷⁰ Des avonts gingen wij bij den predikant, monsieur Berteau, eten.

155R Dijnsdach den 20^{en} vertrokken wij des morgens ten acht ueren doen monsieur Berteau en seeker monsieur Claude ons in een stuck weechs uijt geleij. Des middachs bleven wij te Frontignan eeten om van die delikaten wyn te drinken. De selve was noch most¹⁷¹, doch seer excellent. Frontignan is een kleijn nessie van een stedeken. Des avonts gingen wij slaepen in seeker dorpie genaemt Lupian¹⁷², hebbende continueel weer soon, eijndichde een weynich deur¹⁷³ gereden. Des morgens des

dijnsdachs den 20^{en}¹⁷⁴ maeckten wij ons tydelyck wederom op de been om des middachs te Pesenas¹⁷⁵ te gaen eeten. Eer wij in t' voorscreve stedeken arriveerden, passeerden wij een rivier over een steene brugge en en passent een landt huys van de prins van Conde¹⁷⁶, doch sy seyden ons dat daer niet te sien was. Pesenas gingen wij besien, dewijle ons eten gereet gemaect wiert en vonden t' selve een seer soet stedeken. Naer den eeten maeckten wij ons wederom tydelyck te paert om vroech te Besiers¹⁷⁷ te arriveeren, alwaer wij het regiement¹⁷⁸ de Navouille vonden, die alle de logementen soo nauw beset hadden dat ick met een vreemt man in eene kamer most slaepen, doch ick vondt hem seer civil¹⁷⁹ en beleeft. Onse waert maeckten ons groote excuse, niet tegenstaende hij ons wel tracteerden. Sijn inquantiering was van vijf officieren, vier en twintich knechts en dertich paerden. Aen onse tafel hadden wij noch twee eerlycke luyden dat passagiers waeren en beter met ons als met de soldaeten sich vonden.

Donderdach den 22^{en}. Eer wij te paert klommen des morgens heel vroech, deedt de waert boven uyt een venster van sijn huys ons de haeve en t' begin van t' canael sien met het welke de koninck de Middelansche Zee met den oceaen pretendeert te conjugeeren.¹⁸⁰ Doch naer mijn oordeel sullen sij noch lanch werck hebben en naerderhandt veel moeyten om t' selve te onderhouden, want voor eerst hebben sij oneijndelyke sluijsen van noode¹⁸¹, alsoo t' landt heuvelachtich is. Sij hebben versceyde groote plasse gemonteert¹⁸², die alle uyt de grondt met steen rontom op syn gemetselt, waer in sij met versceyde canalen het waeter dat uyt het landt en van de bergen komt leyden en bewaeren om t'

¹⁷⁰ **hortus botanicum.** botanische tuin.

¹⁷¹ **most.** gistende jonge wijn.

¹⁷² **Lupian.** Loupian.

¹⁷³ **deur.** door.

¹⁷⁴ **dijnsdachs den 20^{en}.** Ruysch vergist zich in de datum. Het is woensdag de 21ste.

¹⁷⁵ **Pesenas.** Pézenas.

¹⁷⁶ **een landt...van Conde.** Het gaat om het landhuis van Lodewijk II van Bourbon, prins van Condé (1621-1686).

¹⁷⁷ **Besiers.** Béziers.

¹⁷⁸ **regiement.** regiment.

¹⁷⁹ **civil.** beleefd.

¹⁸⁰ **te conjugeeren.** samen te voegen. Ruysch heeft het over het Canal royal en Languedoc, een massaproject van Lodewijk XIV om de rivier de Garonne te verbinden met de Middellandse Zee.

¹⁸¹ **van noode.** nodig.

¹⁸² **gemonteert.** opgesteld.

groot canael altoos¹⁸³ gaende te houden, welck groot canael veel onderhoud van nooden sal hebben, alsoo de kanten onderwegen, daer wij t' selve gesien, seer invallen, alsoo de aerde gansch niet vast is in dit landt en dat het waeter seer troebel is dat daer in geleyt wort, welck troebel waeter stil synde sinch en ondiepte, nevens veel groente¹⁸⁴ sal veroorsaecken, waer van wij al eenige beginselen gesien hebbe. t' Selve canael wort op sommige plaetsen al bevaeren, als van Narbonne tot de haeven, van Castelnau d'Arri¹⁸⁵ tot Toulousen¹⁸⁶ etc., alwaer wij continueel lanchst het selve gereden hebben, rescontreerende tusschen Besiers, Toulouse versceyde mael het selve, nevens de hier voorgenoemde plassen, waerom ick niet meer daer van sal spreken, oordeele genoeg daer van genoteert te hebben.

155v Des middachs arriveerde wij te Narbonne en vonden juijst de maelydt gereet en aen tafel versceijde officieren en onder andere de majer¹⁸⁷ van de stadt, die ons veel beleeftheid toonden, ons naderhandt als wij gegeten hadde door de stadt geleijden, dewelke wij al redelyck groot en gepeupleert¹⁸⁸ vonden. De selve is een frontier¹⁸⁹ tegens de Spaenschen, wel gefortificeert door kunst¹⁹⁰ en de natuer die veel moeras daer rontsom gegeven heeft, gelegen een seeker rievier genaemt Atax¹⁹¹, die de selve stadt doorsnijt, leggende over de selve een scoone brugge vol huijsen getimmert, soo dat de selve in t' passeere voor een straet genoomen wert. Wat het landt aengaet: dat is seer vruchtbaer. Sij hebben oock en canael tot aen de zee toe dat veel confluentie¹⁹² van barken¹⁹³ veroorsaect. t' Paleys van den aertsbischop is seer groot, doch niet notabels in hebbende.¹⁹⁴ De kercke van St. Juste is seer groot.¹⁹⁵ Wij saegen in de selve een scilderije, representeerende de opweckkinge van Lasarus, dat excellent is. Sommige mejnen dat het van Michel Angelo¹⁹⁶ is. In t' mitte van t' koor saegen wij een sepulture¹⁹⁷ van seekere Philip, broeder van een van de koninge van Vrankrijck, en rontsom veel tombes van de aersbisscoppen van die plaets, doch de leste¹⁹⁸ was in een capel begraeven, hebbende niet als een kopere sarck¹⁹⁹, uytbeeldende syn persoon. t' Spyt mij dat ick vergeeten hebbe syn epitaphium²⁰⁰ te copieren, t' welck admiraebel fraij is. Wij saegen noch excellente tapyten in dese kerck.

¹⁸³ **altoos.** altijd.

¹⁸⁴ **groente.** algen.

¹⁸⁵ **Castelnau d'Arri.** Castelnaudary.

¹⁸⁶ **Toulousen.** Toulouse.

¹⁸⁷ **majer.** burgemeester.

¹⁸⁸ **gepeupleert.** bevolkt.

¹⁸⁹ **frontier.** grens.

¹⁹⁰ **door kunst.** door de mens.

¹⁹¹ **Atax.** Aude.

¹⁹² **confluentie.** samenloop.

¹⁹³ **barken.** schepen. Een bark is een zeilschip met drie masten.

¹⁹⁴ **t' Paleys...in hebbende.** Het betreft het Palais des archevêques de Narbonne.

¹⁹⁵ **De kercke...seer groot.** Het gaat om de kathedraal van Narbonne, de Cathédrale Saint-Just-et-Saint-Pasteur.

¹⁹⁶ **Michel Angelo.** Michelangelo (1475-1564) was een beroemde Italiaanse kunstenaar.

¹⁹⁷ **sepulture.** grafmonument.

¹⁹⁸ **de leste.** de laatste aartsbisschop.

¹⁹⁹ **sarck.** grafzerk.

²⁰⁰ **epitaphium.** grafscript.

Naer dat wij onse curieusheyt²⁰¹ voldaan hadden, stegen mij wederom te paert en gingen des avonts slaepen in een dorpie genaemt Mours²⁰², hebben continueel soon vlack landt. Des morgens eer wij te Narbonne quaemen, rescontreerden seer veel soldaeten van de achtergeblevene van t' regiment de Navaille en passeerden een rivierte met pont, alwaer sy ons seyde dat alle cavallerij uyt Catalogne²⁰³ all in t' winter quartier was.

Vrijdach den 23^{en} arriveerden wij te Carcassonne op den middach, welck voor twee stedekens genoomen kan werden, want het geene sij La Cite²⁰⁴ noemen is een stedeken appart, een musket scoot van het andere gelegen op een hoogten en met syne mueren en poorten afgeslooten. Hier woont den bisscop.²⁰⁵ Het ander deel lecht op de vlackte en is seer regulier²⁰⁶ getimmert en voor een landsplaetsken seer soet. Monsieur Charles vont hier een neef die ons om leyden en des middachs by ons bleef eeten, doch de vrydach was oorsaeck daer wij miserabel getracteert waeren en slimste²⁰⁷ was dat den wyn niet docht²⁰⁸, t' welck de neef van monsieur Charles obligeerden²⁰⁹ van ons buyten de poort met een fles excellente wijn te gaen wachten die wit was. Des avonts heel laet arriveerden wij te Ville Peinte²¹⁰ en vonden juijst de beste herreberch vol soo dat wij lanchs naer een andere sochten en raecten eyndelyck noch heel wel onder dack, doch ons ongeluck was dat wij de vrydach hadden, t' welck oorsaeck was dat wij niet alleen seer qualyck aeten, maer selfs meynden te stikken van de stanck, die den olij waer mede onse vis gefricasseert²¹¹ waert, veroorsaecten.

156R

Saeterdach den 24^{en} gingen wij des middachs te Castelnau d'Arrij eten, niet tegenstaende het selve maer drie ueren van Ville Peinte was, alsoo monsieur Charles eenige van sijne vrienden aldaer te spreken hadt. Des middachs eer wij aen tafel gingen, kreech monsieur Charles noch eenige visites, voornaementlijck van een van de predikanten van de Chambre Mipartij²¹², die van Castres aldaer sints²¹³ eenigen tyt getransporteert is, met versoeck van hem des anderen daechs te doen prediken, doch met seer groote moyten²¹⁴ excuseerden hij sich op sijn reijs. Naer den eeten wederom te paert raekende, passeerden wij noch versceyde plaetskens, hebbende in onse compagnie een minime²¹⁵ nevens een ander eerlyck man gekreegen. Den wech was seer quaet en oorsaeck dat wij des

²⁰¹ **curieusheyt.** nieuwsgierigheid.

²⁰² **Mours.** Moux.

²⁰³ **Catalogne.** Catalonië.

²⁰⁴ **La Cite.** De citadel van de stad wordt Cité de Carcassonne genoemd.

²⁰⁵ **Hier woont den bisscop.** Louis de Nogaret de la Valette was in 1676 bisschop van Carcassonne-Narbonne.

²⁰⁶ **regulier.** regelmatig.

²⁰⁷ **slimste.** ergste.

²⁰⁸ **niet docht.** niet goed was.

²⁰⁹ **obligeerden.** verplichtte.

²¹⁰ **Ville Peinte.** Villepinte.

²¹¹ **gefricasseert.** in een saus gestoofd.

²¹² **de Chambre Mipartij.** De Chambre Mi-parties was een plaatselijk gerechtshof dat zowel uit katholieken als protestanten bestond.

²¹³ **sints.** sinds.

²¹⁴ **moyten.** moeite.

²¹⁵ **een minime.** iemand uit de orde der Miniemen.

avonts niet verder als te Ville Peinte²¹⁶ geraeckten, alwaer wij wederom niet als stinkende olij en alleen maer eijren vonden.

Sondach den 25^{en}. Des morgens op gestaen synde, vonden wij dat een van t' geselschap sorch gedraegen hadt dat wij van alderhande wildt braet wel versien waeren en de fout van des daechs toe ruijm repareerden. Oock moet ick bekennen noijt soo gereyst te hebben, want vinde dat de Franschen met eeten en drinken aen een hangen, hebbende wij op de reys noyt dach gepasseert sonder drie volkooome²¹⁷ maeltijden. Des morgens was voor ons vertrek juijst op den ontbyt noch een edelman gearriveert, die capiteijn in Franssen dienst was en, soo hij mij seijde, verwantschap met den hertoch de Lesdiguieres was²¹⁸, die ons tot Toulouse toe geselschap hielt en ons in een herreberch geleyden, genaemt 'St. Barbe', maer alsoo wij ons hier gans niet wel vonden en daer onsen conducteur²¹⁹ bij sijne vrienden ginch eeten, soo veranderde wij van herreberch des naermiddachs en gingen a 'St. Jacques le Grand' logeeren, niet sonder regret²²⁰, naederhandt verstaen hebbende dat onsen waert van de religie was, doch dit hadde het al wech.

Naer de middach kosten wij niet veel anders uytrechten als door de stadt te wandelen, die seer groot is, admirabel wel betimmert. Alle de huysen van gebakke steen, nevens de wallen die met ronde torens noch op de oude manier gefortificeert is. De selve lecht²²¹ aen de Garonne, hebbende een voorstadt aen de andere syde van de selve en tot dienst van de communicatie²²² een van de heerlyckste bruggen dien ick oijt gesien hebbe. Van de syde van de stadt heeft de bruggen als men die naedert een scoon vierkandt pleijn, rontom seer magnifyck betimmert en aen de ander syde van de voorstadt te weeten een admirable wandelinch, te linkerhandt af gaende. Wij meynde noch seekere mole die sij 'Le Besache'²²³ noemen te sien en dewelke de gansche stadt nevens noch maer een andere van meel versiet te besien, doch t' was te op den avont. De selve gaet door t' waeter en is daer door t' publique gestelt.²²⁴ Daer syn een seer groote quantiteyt van steenen die maelen, ja soo groot dat als geseyt is, de selve nevens noch een andere de gansche stadt kan dienen. Den avont geleyden ons eyndelyck hier van daen naer huijs.

156v Maendach den 26^{en} lieten wij monsieur Charles t' huijs, alsoo hij niet in de kercken wilde gaen en begaeven ons eerst naer t' paleijs, alwaer wij om onse degens niet denkende in de boeten van een drinckpenninch²²⁵ vervielen. In t' selve is niet veel te sien. Hier van daen gingen wij naer de kerck van penitens

²¹⁶ **Ville Peinte.** Waarschijnlijk vergist Ruysch zich en gaat het over Villefranche-de-Lauragais.

²¹⁷ **volkooome.** volledige.

²¹⁸ **een edelman...Lesdiguieres was.** Het gaat om een familielid van François Emmanuel de Créquy (1645-1681), graaf van Lesdiguières.

²¹⁹ **conducteur.** begeleider.

²²⁰ **regret.** spijt.

²²¹ **lecht.** ligt.

²²² **communicatie.** verbinding.

²²³ **'Le Besache'.** 'De zak'.

²²⁴ **door t' publique gestelt.** door de bevolking opgericht.

²²⁵ **drinckpenninch.** fooi.

bleus²²⁶, die seer magnifijck gescildert en vergult is. Daer naer die van de penitens noirs, die niet veel te beduiden is. Hier van daen raecten wij in een herreberch omtrent de cordeliers²²⁷, daer wij gingen ontbijten en voor een geringe prijs seer wel getracteert wierden. Hier van daen gingen in t' klooster van de cordeliers, die ons in haer kelder brachten, daer sy de dooden houden. De selve heeft van natuere de qualiteyt dat de lichaemen sich in syn geheel conserveeren. Wij saege daer ontallyke alle recht op haere voeten tegens de mueren rontsom gerangeert²²⁸ en onder anderen t' overblyfsels van de Belle Paule²²⁹, doch daer is weynich meer aen, alsoo sij seer vermindert is door de curieusen²³⁰ die een relique²³¹ dan haer lijf hebben willen besitten.²³² Ick meynde oock daer iets van te trekken, doch sy was te fraij. In den kerck van dit convent is niet notabels. Naer dese gingen wij bij chartreusen²³³, doch alsoo t' een dach van haer recreatie²³⁴ was, kosten wij seer weijnich van haer clooster sien, doch t' geene wij saegen was heel fraij.

Eyndelyck gingen wij noch in de cathedraele kerck²³⁵, daer sij ons onder het choor²³⁶ een groote quantiteyt van silvere kisten toonde, ieder in een bysondere capelleken, in t' welck sy pretendeeren de lichaeme van versceyde heyligen te bewaeren. Hier van daen begaeven wij ons naer huijs, alwaer wij de maeltyt geeyndicht vonden, doch evenwel onse portie bewaert. Naer den eeten gingen wij met monsieur Charles de mole besien, waer van hier voor gesproken is, en t' stadt huijs, t' welck een seer heerlyck gebouw is en nu noch vermeerdert wert met een magnifyke sael, daer ronts om alle de oude koningen van Toulouse in busten in de muer staen met seer heerlyke inscriptie. In t' bassecour²³⁷ in een hoeck omhoog werden ons de miserabele overblyfselen getoont van de onthoofdinch van den hartoch van Moumourancij²³⁸, sijnde versceyde vlakken bloets die noch in de witte hartsteen²³⁹ seer root staen. Wij saegen hier noch versceyde scilderijen van Louis den XIII²⁴⁰, representeerende eenige ceremonien en triumphen aen hem gedaen.

²²⁶ **de kerck van penitens bleus.** Het betreft de Église Saint-Jérôme de Toulouse. Er waren verschillende broederschappen van penitenten, ieder aangeduid met een andere kleur.

²²⁷ **de cordeliers.** Het betreft de Église des Cordeliers de Toulouse.

²²⁸ **gerangeert.** geordend.

²²⁹ **de Belle Paule.** Paule de Viguier (1518-1610), ook wel Belle Paule genoemd, was een bewoonster van Toulouse, die bekend stond om haar schoonheid.

²³⁰ **curieusen.** nieuwsgierigen.

²³¹ **relique.** reliek.

²³² **die een...willen besitten.** Volgens de legende werd het lichaam van Belle Paule perfect geconserveerd in de Église des Cordeliers. De vrouwen van Toulouse, die nieuwsgierig waren naar haar schoonheid, haalden het lijk naar buiten waar het door de zon onmiddellijk verging.

²³³ **chartreusen.** Het betreft de Chartreuse Notre-Dame de Toulouse.

²³⁴ **recreatie.** vermaak. D.w.z. een vrije dag.

²³⁵ **de cathedraele kerck.** Het gaat om de Cathédrale Saint-Étienne de Toulouse.

²³⁶ **choor.** koor.

²³⁷ **t' bassecour.** de besloten plaats, hof aan de voorzijde.

²³⁸ **de onthoofdinch...van Moumourancij.** Henri II de Montmorency (1595-1632) was een Franse edelman en militair commandant die in 1630 ten strijde trok tegen kardinaal Richelieu. Hij werd verslagen en als straf onthoofd in Toulouse op 30 oktober 1632.

²³⁹ **hartsteen.** bergsteen.

²⁴⁰ **Louis den XIII.** Lodewijk XIII (1601-1643) was koning van Frankrijk van 1610 tot zijn in 1643.

Dijnsdach den 27^{en} vertrokken wij des morgens goet tyts van Toulousen naer dat ick paerden aengenoomen hadde en gingen te Frontan²⁴¹ eeten, hebben seer vermaekelyke en scoone landtsdouwen. Gepasseert de naervolgende dorpen: Gaselare²⁴², Bourgieres²⁴³, Masseribout²⁴⁴, Bouloos.²⁴⁵ Naer de middach om den quaeden wech te scuijwen²⁴⁶, reden wij door t' landt tot wij aen de rivier de Tarne²⁴⁷ quaemen, die ons tot Montauban toe geleyde. Wij passeerden de voorstadt, genaemt Ville Bourben²⁴⁸, die heel fraij en de brugge die over de rivier lecht tot haer communicatie met de stadt. De selve is soo magnifijck, niet als die van Toulouse, maer van een seer stoute²⁴⁹ structure, hebbende selve seer groote scoone bogen. Dese brugge heeft seer veel geleden in de belegerinch van Montauban²⁵⁰, doch is noijt geruineert, niet tegenstaende de belegeraers met grooten ijver t' selve getracht hebben om de communicatie tusschen Villebourben te beletten, die sich braef²⁵¹ defendeeren.²⁵² Op t' eynde van de brugge passeerden wij te linkerhandt in t' inkommen van de stadt het palais en te rechterhandt het hof van den aersbiscop²⁵³, dat seer magnifijck is en gingen logeeren 'Au Sauvage'²⁵⁴, daer wij wel getracteert wierden.

Woensdach den 28^{en}. Naerdathat wij des morgens wel hartelijck²⁵⁵ onbeten hadden met seekere wittebroots bollen, die hier seer excellent sijn en hier 'coques' genaemt werden, en admirable witte most daer toe gedronken, gingen wij in de kerck, al waer alle daegen gepredickt wert des morgens ten negen ueren. t' Hasart²⁵⁶ wilde dat de neef Germain van monsieur Carles van de selve naem op stoel klom en een heerlyke predicatie deedt. Naer de predicatie gingen wij naer hujs om ons te wermen²⁵⁷, vermits de groote koude die nu begost²⁵⁸ te koomen en gingen voor den eeten noch een wijnich wandelen door de stadt. Wij saegen even buyten de Porte du Griffon²⁵⁹ een scoone fonteyn, die meer als de halve stadt met waeter versiet. Het bassyn wert alle weeken gereijnicht en seer net gehouden.

Des middachs bleef seeker monsieur Logandi, van gelyken een neef van monsieur Carles, by ons eeten en des naer middachs gingen wij met de soon broeder genaemt Raterij in den thuyn van den aertsbiscop wandelen. De selve

²⁴¹ **Frontan.** Fronton.

²⁴² **Gaselare.** Mogelijk gaat het om Castelginest.

²⁴³ **Bourgieres.** Brugières.

²⁴⁴ **Masseribout.** Masseribaut.

²⁴⁵ **Bouloos.** Bouloc.

²⁴⁶ **scuijwen.** mijden.

²⁴⁷ **Tarne.** Tarn.

²⁴⁸ **Ville Bourben.** Ville Bourbon.

²⁴⁹ **stoute.** gedurfde.

²⁵⁰ **de belegerinch van Montauban.** Ruysch verwijst naar de belegering van Montauban in 1621, toen Lodewijk XIII het protestanse bolwerk aanviel.

²⁵¹ **braef.** dapper.

²⁵² **defendeeren.** verdedigden.

²⁵³ **het palais...den aersbiscop.** Het betreft het Palais épiscopal de Montauban.

²⁵⁴ **'Sauvage'.** 'De Wildeman'.

²⁵⁵ **hartelijck.** hartig.

²⁵⁶ **Hasart.** Toeval.

²⁵⁷ **wermen.** warmen.

²⁵⁸ **begost.** begon.

²⁵⁹ **Porte du Griffon.** Het betreft de Porte du Griffoul.

lecht op een hoochte omtrent een canon scoot van de stadt, annex²⁶⁰ aen een seminarium dependent²⁶¹ van arsbisdom. Des avonts gingen wij tot monsieur Logandi eeten, alwaer wij seer wel getracteert wierden. Hij hadt een sustertie²⁶² dat een seer seer soet meysken is, doch ick kost niet wel met haer te recht raeken, alsoo sy niet wel Frans en ick geen Gascons verstont. Monsieur Charles bleef daer logeere.

157v

Donderdach den 29^{en} was des morgens monsieur Raterij wederom tydelijck bij ons om de coques met witten wijn te onbyten, waer naer wij in de kerck gingen. En des middachs tot monsieur Logandi den ouden²⁶³ eeten. Naer de middach gingen wij eerst door de stadt wandelen, die seer wel betimmert is met rechte scoone straeten. De selve heeft twee scoone vierkante plaetsen en noch een andere die kleynder is, alwaer eertyts een kerck die seer soon was voor onse religie gestaen heeft, doch nu geraseert²⁶⁴ en een cruys daer in t' midden gestelt met een inscriptie op die materie. De voornaemste plaets heeft rontom een dubbelde galerij beneven den andere rontsom, alwaer de voornaemste winkels sijn. Daer naer geraeckten wij buyten de stadt lanchs de rivier, de selve opgaende, alwaer wij een seker landthuijs vonden dat heel fraije wandelingen heeft, doch gebouw is seer gelyck aen een huysie van kaerten²⁶⁵ en soo extravagant getimmert dat den autheur²⁶⁶ van t' oprechte van de Amersfoortsche keij het niet veel wonderlijker soude inventeeren.²⁶⁷ t' Selve wert daerom oock door de wandelinch Castelfadaise genaemt.²⁶⁸ Des avonts quam monsieur Logandi ons wederom haelen om daer te eeten, niet tegenstaende wij weijnich appetyt hadden, hebbende onderwegen excellente most gedronken en gecollationeert.

Vrijdach den 30^{en} was t' al weer t' oude deuntie²⁶⁹ van den onbjt. Des middachs gingen wij tot den predicant Charles alle ten eeten, die ons wederom groote cieraendeedt. Naer de middach bleef ick daer alsoo t' geselschap aen t' scaeken²⁷⁰ raecten tot de tyt tot dat het gebedt begost, alwaer wij alle ingingen. Des avonts hielden wij onse monsieur Charles, monsieur Logandi en Rateri bij ons.

Saterdach den laetsten october quam des morgens monsieur Logandi de jongen aen ons huijs om den ganschen dach te gaen wandelen en monsieur Charles in rust te laeten, die tegens des anderen daechs studeerden om te prediken. Om ons

²⁶⁰ **annex.** behorende.

²⁶¹ **dependent.** afhankelijk.

²⁶² **susertie.** zusje.

²⁶³ **den ouden.** sr.

²⁶⁴ **geraseert.** vernietigd.

²⁶⁵ **huysie van kaerten.** kaartenhuis.

²⁶⁶ **autheur.** maker.

²⁶⁷ **soo extravagant...soude inventeeren.** bedenken. Ruysch verwijst naar een Nederlands volksverhaal, waarbij een plaatselijke jonker de bevolking van Amersfoort zo gek kreeg om tegen betaling van bier en krakelingen een enorme zwerfkei op een slee naar de stad te trekken. Het voorval werd beschreven in een klucht uit 1661, de *Keyklucht van Jock en Ernst, op de steen-uylevlucht deser werelt*. Het gaat hier dus om een wonderlijk verhaal.

²⁶⁸ **t' Selve...Castelfadaise genaemt.** Castelfadaise betekent letterlijk 'banaal kasteel'.

²⁶⁹ **t' oude deuntie.** hetzelfde liedje.

²⁷⁰ **scaeken.** schaken.

wel te prepareeren bracht hij ons in een huijs om witte most te drinken, die in dese tyt hier seer excellent is, en gaf ons den onbyt die wel een middachmael uytmaekte. Daer naer gingen wij de poort genaemt Monberat uijt lanchs de rivier af tot aen seekere mole, die op de voorscreve rivier lecht en de welke nevens twee anderen de gansche stadt versiet. Wij saegen hier eenige sceepen tegens een specie²⁷¹ van een cascade²⁷² op trekken, dewelke door een dyck veroorsaect wert, scuijns overdwars door de rivier loopende om t' waeter te scutten en door de molen te leijden, hebbende een sont deur²⁷³ die voor de sceepen geopent wert en als geseijt een snelle cascade maekt. Onderwegen in t' veldt wast weer ergens aen een collatie²⁷⁴ soo dat dit volck niet als van goet cier maeken weet. Des avonts wederom tot monsieur Logandi ten eeten, alwaer sijn mooje suster mijn meeste divertisement²⁷⁵ was, kunnende door overvloet van goet cier geen smaeck meer in eeten krijgen.

²⁷¹ **een specie.** een soort.

²⁷² **cascade.** waterval.

²⁷³ **sont deur.** Onzekere lezing.

²⁷⁴ **collatie.** maaltijd.

²⁷⁵ **divertisement.** vermaak.